

Katsauksia ja keskustelua

LUONNONSUOJELU YHTEISKUNNALLISENA VAIKUTTAJANA SUOMESSA

Timo Järvikoski

Ympäristönsuojelu pääsi Suomessa tunkeutumaan poliittiselle areenalle 70-luvun lopulla ja on siitä pitäen ollut yksi varsin keskeisiä poliittisen keskustelun aiheita. Tämän »läpimurron» selvittämiseksi on paikallaan tarkastella paitsi poliittisen järjestelmän myös luonnonsuojelun kehitystä.

Seuraavassa tarkastellaan luonnonsuojelun sisällön ja toimintamuotojen kehitystä Suomessa sen alkuvaiheista, 1880-luvulta lähtien. Huomio kiinnittyy erityisesti luonnonsuojelun sisällölliseen muuttumiseen — tätä onkin pyritty tähdentämään, kun on alettu käyttää sanaa ympäristönsuojelu (60-luvun lopulta lähtien). Käsitteen asiasisällön muuttuminen, laventuminen, on varsin johdonmukaista, sillä luonnonsuojelu on mahdollista ymmärtää reaktioksi teollistuvan ja »uudenaikaistuvan» yhteiskunnan tiettyjä kehitystendenssejä vastaan. Yhteiskuntakehityksen edetessä myös reaktiomuodot etenevät. Tässä kirjoituksessa luonnonsuojelun kehitysvaiheita on jaksoteltu lähinnä aatesisällön pohjalta. Toimintamuodoilla on kuitenkin selvä yhteytensä aatesisältöön.

Luonnonsuojelu luonnonmuistomerkkien säilyttämisenä

Ainakin juhlapuheissa suomalaisen — kuten ruotsalaisenkin — luonnonsuojelun historia tavataan aloittaa löytöretkeilijä *A. E. Nordenskiöldin* ehdotuksesta valtionpuistojen perustamiseksi Pohjoismaihin vuonna 1880. Nordenskiöld eritteli ihmisen toimesta Pohjoismaidenkin luonnossa jo tapahtuneita muutoksia ja vaati ajoissa pelastamaan osia luonnosta jälkimaailman hyväksi (Linkola 1941). Silloisessa Suomessa »alkuperäistä» luontoa oli kuitenkin vielä suurin osa maata ja teollistumisen aiheuttamat haitat olivat kaskeamisen seurauksia pienemmät. Nordenskiöldin aloitteella ei ollutkaan muuta seurausta kuin se, että vuosisadan lopulla kysymys kansallispuistojen perustamisesta tuli luonnontieteilijäin ja metsänhoitajien piirissä kiinnostavaksi keskustelun aiheeksi.¹

1900-luvun alussa luonnonsuojeluaatetta yritettiin hiukan tuloksellisemmin levittää Suomeen. Maantieteen professori *J. A. Palmén* esitteli Suomessa kansainvälisesti tunnetun prof. *Hugo Conwentzin* luonnonsuojeluaatuksia. »Inhi-

millinen viljelys on tavallaan luonnon oman kehityksen vaarallisin vihollinen ja uhkaa se jokaisessa kehittyneemmässä maassa hävittää luonnon puhtaasti luonnolliset tuotteet» (Palmén 1905, 145).

»Aluksi esittää Conwentz luonnonmuistomerkki -käsitteen. Hän muistuttaa kuinka ihmiset pystyttävät merkkejä huomattavain tapausten, henkilöiden tai aatteiden muistoksi. Luontokin pystyttää sellaisia, mutta ne esiytyvät jätteinä menneiden aikojen oloista. Yksinäiset jäännökset kerroksikkaista tai poimutetuista vuorista ovat mykkiä, mutta kaunopuheisia todistajia ajoista, jolloin koko seutu oli tällaisten vuorikerrosten peittämä. Siirtolohkareet kertovat menneistä ajoista, jolloin jää kuljetti niitä yli seudun» (Palmén 1905, 147). Luonnonmuistomerkkejä ovat yhtä lailla yksityiset aarniometsät tai rahkasuot, jopa yksittäiset kasvitkin. Jos »viljelys» hävittää tällaiset muistomerkit, »ei ole enää mahdollista saada käsitystä maan varhaisemmasta esihistoriasta, sen luonnollisesta kehityksestä ennen ihmisen vaikutusta» (mt. 148).

Palmén tarkastelee artikkelissaan — pääasiassa Conwentzia seuraten — niitä menettelytapoja, joilla ihminen voi aiheuttaa luonnolle vahinkoa. Näköjään tasapuolisesti saavat huomiota matkailu, ymmärtämätön keräily, viranomaisten ymmärtämättömät määräykset, puutteellinen metsästyslainsäädäntö, maanviljelys ja teollisuus (mt. 148—150). »Olen täten esittänyt sen valitusvirren, jonka Conwentz on laatinut viljelyksen hävityksistä luonnossa. On myönnettävä, ett'ei näitä vaikutuksia suureksi osaksi voida välttää. Viljelys tuottaa ihmiselle niin suuria etuja, ett'ei ole järkevää vastustaa edistystä. Mutta luonnollakin on oikeus elää häiritsemättä, ja samoin on tulevilla sukupolvilla oikeus saada tietää, miltä luonto meidän aikanamme näytti» (Palmén 1905, 150—151).

Palmén toivoo luonnonsuojeluyhdistyksen perustamista Suomeen (Ruotsiin sellainen perustettiin jo 1909) ja yksityisten kansalaisten aktiivisuutta.

Tämän jälkeen luonnonsuojeluaatteen levittäminen etenikin. *K. Linkolan* (1941, 9) mukaan erityinen ansio oli *Rolf Palmgrenilla*, jonka intomieliset, usein lyyrillisen kauniit kirjoitukset (...) laajensivat huomattavasti luonnonsuojeluaatteen kannattajapiiriä.» Luonnonsuojelusta alettiin puhua esim. sanomalehdissä ja kotiteollisuusyhdistyksissä. Luonnonsuojelu miellettiin pian lähinnä kotiseututyöhön kuuluvaksi. Niinpä vuonna 1914 ilmestyneessä Kotiseutututkimuksen oppaassa on oma lukunsa »Luonnon ja sen muistomerkkien suojeluksesta» (Salovaara 1914), jonka keskeiset ajatukset on ilmeisesti saatu Palménin em. artikkelista.

Salovaaran kirjoitus vahvistaa »luonnonsuojeluaatteen» pyrkimykseksi sen, että tulevat sukupolvet saisivat nähdä edes palasia siitä luonnosta, joka kasvatti menneet sukupolvet. Luonnonsuojeluaate »ei siis tahdo estää sivistyksen voittokulkua, se tietää kyllä, että kaikissa sivistysmaissa viljelys etenee vain vapaan koskemattoman luonnon kustannuksella. Mutta se tahtoo pelastaa palan sieltä toisen täältä muistoksi luonnon entisestä tilasta. Se tahtoo vastustaa erikoisesti sitä tarpeetonta ja hyödytöntä hävitystyötä, mihin ihminen luontoon nähden niin usein tekee itsensä syyppääksi» (Salovaara 1914, 186; kurs Tj).

Edellä olevat lainaukset selvittävät varsin hyvin varhaisen luonnonsuojelun luonteen. »Sivistyksen» — tarkemmin erittelemättömän — voittokulkua ei haluta estää, mutta halutaan turvata tärkeimpien »muistomerkkien» säilyminen. Jotain »teollistumista» ei koeta keskeiseksi uhkatekijäksi, vaan uhkaa on kaikkialla. Teollisuuden merkitys painottuu kirjoituksissa kuitenkin vuosien mitaan yhä enemmän. Palmgrenin kirjassa (1922), joka on varhaisen luonnonsuojelun tärkeä muistomerkki, huolestutaan jo »suurteollisuuden loputtomasta nälästä»: Imatraakin ollaan viemässä uhriksi Mammonan alttarille (mt., 216).

Luonnonsuojelu ei tässä varhaisessa muodossaan häirinnyt kovinkaan monen ryhmän intressejä, ja siihen suhtauduttiin yleensä positiivisesti siinä kuin kotiseututyöhönkin. Niinpä luonnonsuojelulaki hyväksyttiin lehdistössä ja eduskunnassa yksimielisesti vuoden 1922 lopulla, ja se tuli voimaan 1923. Siinä rauhoitettiin suuri osa linnustoa ja joitakin muitakin eläimiä, harvinaisia kasvilajeja, edistettiin maisemansuojelua jne. Luonnonsuojelua valvomaan tuli valtion luonnonsuojeluvalvoja, ensimmäisenä Rolf Palmgren. Samoihin aikoihin kuin luonnonsuojeluaate saavutti tämän »ensimmäisen suuren voittonsa» (Linkola 1941, 10) se kärsi myös tappion: Imatra valjastettiin voimatalouden käyttöön.

Imatrankosken rakentamisen tarkastelu on kiinnostavaa, koska Imatra oli kaikkein merkittävämpiä Suomen luonnonnähtävyyksiä, jonka luonnonsuojelijat ja muutkin mainitsivat melkeinpä ensimmäiseksi (myös Palmén, 1905). Rakentamisesta käydyssä keskustelussa ehkä olennaisinta on se, että ei syntynyt voimakasta ristiriitaa »tekniikan» ja »luonnonsuojelun» välillä, vaan teknikot ja insinöörit korostivat luonnonkauneudellisia puolia ja luonnonsuojelijat ilmeisesti ymmärsivät, että tämä muistomerkki oli liian arvokas kokonaan säilytettäväksi. Jonkinlaiseksi kompromissiksi syntyi ratkaisu, jossa koski voidaan tarpeen tullen palauttaa virtaamaan vanhaan uomaansa (ks. Kylämäki ym. 1980). Kompromissi lienee kaikkiaan tyydyttävvin ratkaisu mitä luonnonsuojelijat saattoivat toivoa tilanteessa, jossa vastakkain olivat paljolti maaseudun sähköistäminen ja maan suurimman kosken säilyttäminen.

Suomen 20- ja 30-lukua leimaavat paljon enemmän koskien rakentaminen (ks. esim. Järvikoski & Kankaanpää 1976) ja teollisuuden kehittyminen kuin luonnonsuojelun eteneminen. Luonnonsuojelualueiden perustaminen viivästyi vuoteen 1938 asti, jolloin muodostettiin kuusi luonnonpuistoa ja neljä kansallispuistoa. Jo 1940 niistä kolme menetettiin alueluovutuksessa. Linkola (1941) nimittää luonnonsuojelualueiden perustamista »aattemme toiseksi suurvoitoksi», mutta voiton tiellä oli ollut pitkäaikainen vastatuuli, joka »on vaikuttanut lamaannuttavasti yleiseen luonnonsuojelutyöhömmö», (mt., 10). »Yleisön myötämielisyys aatetta kohtaan on kyllä vuosi vuodelta kasvanut, mutta tekoja on tehty vain vähän.» (mt., 11).

»Eiköhän vain heikkouden pääsyyksi ole katsottava se, että luonnonsuojelumme pyrkimykset ovat olleet liian suuressa määrin luonnontieteelliset, jopa suorastaan liiaksi akateemiset. Aatetta on kyllä ajettu suurella lämmöllä ja kaikkea arvostelua kestäväällä asiallisuudella. Mutta se ei ole kyennyt antamaan

oikeata pistosta suurten joukkojen sydämiin. Varsinkaan rahvastamme, joka elää luonnonmetsien jokapäiväisessä ympäristössä, ei esim. ole kyetty vakuuttamaan luonnonsuojelualueiden merkityksestä ja tarpeellisuudesta. Minulla on vuosien varrella ollut sellainen tunne, että meitä tiedemiespiireihin kuuluvat luonnonsuojelun kannattajia on pidetty ja pidetään edelleenkin liian suuressa määrin omien ahtaiden erikoisharrastustemme ajajina» (mt., 11—12).

Ilmeisesti 20-luku (loppuosa) ja 30-luku ovat luonnonsuojelun kannalta sikäli rinnastettavissa 70-lukuun, että yleismyötäisen (suhtautumisen) voittaa jostain puhaltava vastatuuli. Linkolan kriittiseen arviointiin luonnonsuojelijoiden toiminnasta ei tässä tarvitse lisätä mitään. Linkolan kirjoitus ilmestyi Suomen luonnonsuojeluyhdistyksen vuosikirjassa 1941.

Luonnonsuojelu kansan harrastuksena

Kevättalvella 1938, yksityisten harrastajien ja Societas pro Fauna et Flora Fennican, Suomalaisen Eläin- ja Kasvitieteellisen seuran Vanamon, Suomen Metsätieteellisen Seuran ja Suomen Maantieteellisen Seuran neuvotteluissa päätettiin perustaa luonnonsuojeluyhdistys. Perustavassa kokouksessa, toukokuun lopulla 1938, valittuun johtokuntaan tuli yksi edustaja kustakin em. seurasta sekä kahdeksan kokouksen valitsemaa henkilöä. Johtokunnan jäsenistö käsitti kuusi professoria, viisi tohtoria ja yhden maisterin (Rolf Palmgrenin, mm. valtion entisen luonnonsuojeluvalvojan). Kokouksen avaja — ja puheenjohtajaksi valittu — prof. Kaarlo Linkola totesi: »Haluamme tehdä luonnon varjelemisen vaurioilta, jotka eivät ole välttämättömiä, kotiseutu- ja isänmaanrakkauteen vetoavaksi kansalliseksi velvollisuudeksemme. Haluamme levittää tietoisuutta luonnon suojelemisen aatteellisesta ja käytännöllisestä merkityksestä kaikkiin kansalaispiireihin.» Perustavassa kokouksessa yhdistykseen liittyi 62 jäsentä. (Söyrinki 1941).

Yhdistyksen toiminnassa kiinnitettiin aluksi huomiota erään uuden luonnonsuojelualan perustamiseen, Helsingin »liepeillä sijaitseviin metsiköihin, joiden hoidossa ja siisteydessä monesti on ollut toivomisen varaa» sekä yleisön ohjaamiseen kansanpuistossa. Yhdistyksen jäsenmäärä kasvoi aluksi melko verkkaisesti: vuonna 1941 jäsenmäärä oli 162. Kun yhdistys vuonna 1941 alkoi julkaista vuosikirjaa ja sodan päätyttyä ryhtyi järjestämään kurssitoimintaa, retkeilyjä ja esim. lintunäyttelyitä sekä perustettiin 1943 nuorille Luonto-liitto, nousi jäsenmäärä voimakkaasti: vuonna 1946 jäseniä oli jo 3000. (Söyrinki 1941 ja 1946, Mikola 1947).

Luonnonsuojeluyhdistyksen aatteellisesta suunnasta antanee kuvan johtokunnan jäsen, valtion luonnonsuojeluvalvoja *Reino Kalliolan* kirjoitus Luonnonsuojelusta ja sen tehtävistä (1941): »Luontomme taloudelliseksi valloittamiseksi on kaikki voimat jännitettävä, ja tässä työssä saavutetut tulokset ovat kansallinen ilon aihe. Ilo on kuitenkin täydellistä vain edellytettynä, että luon-

toa samalla mahdollisuuksien mukaan — suojellaan. Suojellaan kaikkialla siellä, missä taloudelliset seikat eivät aseta sille esteitä, ja samoin siellä, missä suojelemista voidaan pitää yleiseltä kannalta tärkeämpänä kuin tuhoutumisesta aiheutuvaa yksityistä tai paikallista hyötyä. Luontoa hävittävän kosketuksen täytyy toisin sanoen rajoittua siihen, mikä on todella välttämätöntä» (Kalliola 1978, 263—264). Kirjoituksessaan Kalliola erittelee luonnonsuojelua eri puolilta. Luonnonsuojelu on tärkeää luonnontutkijalle, samoin sillä on yleistä kulttuurista merkitystä. Lisäksi voidaan puhua »sosiaalisesta luonnonsuojelusta». »Tekniikan valtavasta kehityksestä, joka on kokonaan mullistanut taloudelliset ja yhteiskunnalliset olot, on ollut paljon hyötyä, mutta sen tilille on myös merkittävä eräitä kielteisiä puolia. Kulttuuri on suuresti koneellistunut ja aineellistunut. Kaupunkien ja muiden asutuskeskusten väestö on vieraantunut terveen elämän alkulähteestä, luonnosta. Ja nyt on tullut vasta-vaikutus. Ymmärretään jälleen, että me ihmiset olemme itsekin luontoa, ja siitä jatkuvasti sekä ruumiillisesti että henkisesti riippuvaiset. Sellaiset nykyajan harrastukset kuin retkeily, viikonlopun vietto, leirielämä ja muu ulkoilu ovat saaneet suuret joukot liikkeelle. (...) Turmeltumaton luonto, jossa kasvit ja eläimet viettävät omaa salaperäistä elämäänsä, on nykyajan ihmiselle virkistävä keidas (...) Kun (...) vapaan luonnon valta pienenee päivä päivältä juuri asutuskeskusten liepeillä, on luonnon suojelemisesta näissä paikoissa muodostunut tärkeä sosiaalinen kysymys» (mt. 265—266).

Kalliola tarkastelee edelleen luonnonsuojelua »talouskysymyksenä», ja toteaa, että luonnonsuojelun edut joutuvat yleensä väistymään jokapäiväisen elinkeinoelämän — kuten metsänhoidon, maanviljelyksen ja riistanhoidon — tieltä. Luonnonsuojelulliset näkökohdat olisi otettava huomioon jo luontoon kohdistuvia muutoksia suunniteltaessa² (mt., 266—267).

Virallisesta luonnonsuojelutoiminnasta huolimatta »suurin osa luonnonsuojelutyöstä jää sittenkin vapaan toiminnan varaan, riippumattomaksi kaikista säännöksistä. (...) Yleinen luonnonsuojelu (...) on herätettävä ja saatava voimakkaaksi. Tähän onkin hyvät mahdollisuudet olemassa. Luonnonsuojelulla on vankat juuret Suomen kansan ajatusmaailmassa.» (mt., 270—271)

Kalliolan kirjoituksesta³ voi päätellä, että vaikka luonnonsuojelujärjestyksessä vuosisadan alusta lähtien oli tapahtunut jonkinlaista täydentymistä ja ehkä lievää muuttumistakin, se kuitenkin oli säilynyt peruslinjoiltaan samana. Luonnonsuojelu näyttää kehitystä täydentävänä tekijänä, osana sivistystyötä. Vieläkään ei haluta eritellä sitä, mitkä tuotannonalat esimerkiksi muodostavat luonnolle pahimman uhan, vaan pyritään mm. valistuksella siihen, että »tarpeeton turmeleminen» vältettäisiin.⁴

Sodan jälkeen Suomen luonnonsuojeluyhdistys vakiinnutti asemansa valistajana, kouluttajana ja harrastuspiirinä. Suomen Luonto muuttui vuosikirjasta lehdeksi ja Luontoliitto alkoi julkaista omaa lehteään. Jäsenmäärä ei kasvanut kovin nopeasti ennen 60-luvun loppupuolta, mutta joka tapauksessa luonnonsuojelu vakiinnutti asemansa Suomen »aatteellisessa kentässä».

Mitään yhteiskunnallista vaikuttajaa luonnonsuojelusta ja yhdistyksestä ei kuitenkaan tullut. Sellaiseksi se ei pyrkinytkään, vaan noudatti edellä esille tullutta periaatetta: kehitystä ei — eikä näin ollen myöskään suuria hankkeita — pyritä estämään, vaan pyritään lähinnä yksityiskohdissa tuomaan esille luonnonsuojelullinen näkemys, jotta luonnolle ei aiheutettaisi »tarpeetonta vahinkoa». Tämä mukaisesti toimittiin esim. Kemijoen säännöstelyn yhteydessä, jolloin todettiin, että jos jokin osa maata täytyy sähkön tuottamiseksi jättää veden alle, niin Lapin suuret suot siihen parhaiten joutavat. Eräisiin yksityiskohtiin puututtiin (Mikola 1963, vrt. Järvikoski 1979a).⁵

1950-luvulla ja 1960-luvun alussa luonnonsuojelijat osallistuivat julkiseen keskusteluun ehkä eniten koskien suojelua ajamalla. Kun valtaosa Suomen vesivoimista jo oli valjastettu, pidettiin mahdollisena jäljellä olevien säästämistä luonnonmuistomerkeiksi. Tässä esillä olivat erityisesti Kuusamon kosket ja Tornionjoki. Argumenttina koskien säästämisen puolesta oli mm. ydinvoiman tulo edullisemmaksi voimanlähteeksi tulevaisuudessa (Kalliola 1978, 193—194, 288—298). Kuusamon koskisodasta (1954—1967) tulikin ehkä ensimmäinen merkittävä »kampppailuvoitto» Suomen luonnonsuojelulle. Luonnonsuojelun osuus koskien rakentamatta jäämisessä on tosin vaikeasti arvioitavissa. Asiaan vaikuttivat ainakin voimayhtiöiden välinen kilpailu, matkailun merkityksen selvästi havaittava kasvu (esim. kunnan kannalta), erään suunnitelman osalta myös Neuvostoliiton kanssa käydyt neuvottelut.

Yleisesti voi sanoa, että suomalainen luonnonsuojelu oli 50-luvulla ja 60-luvun alkupuolella melko perinteisillä linjoilla. Joitakin tuhansia kansalaisia oli saatu aktivoituksi luonnonsuojelutoimintaan. Sen sijaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ei sanottavasti pyritty eikä (olisi) pystytytkään vaikuttamaan. Luonnonsuojelua leimaa tietty epäpoliittinen konservatiivisuus: ajatuksen luonnon säilymisestä kytkeytyy usein muutakin säilyttämisen halua. Toiminta liikkuu luonnon piirissä, kaupunkiympäristöön ei juuri puututa.

Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen jäsenistön ammattijakautumasta on tietoja vuodelta 1968 (Nurminen 1968). Näiden mukaan jäsenistä opiskelijoita oli 27 % ja koululaisia 18,5 %. Selvästi akateemisen koulutuksen saaneita oli noin 30 %; insinöörejä, opettajia, metsäteknikoita jne. noin 10 %. Maanviljelijöitä oli jäsenistä 0,8 %, työmiehiä ei niinkään paljon. Jäsenistö koostuu siis lähes kauttaaltaan opiskelijoista, koululaisista ja henkisen työn tekijöistä.

Ympäristökysymys yhteiskunnallisena ongelmana

Kuusikymmenluvun alussa teollisuustuotannon ja mm. autoliikenteen aiheuttamat ympäristöhaitat alkoivat varsin selvästi tulla näkyviin useimmissa läntisissä teollisuusmaissa. Haittojen syntyä kiihdytti se, että tuottavimmat teollisuusalat (esim. kemiallinen teollisuus, Suomessa puunjalostusteollisuus) olivat pahimpia ympäristön pilaajia (Gärtner 1979, Commoner 1972). Ulkomailla alettiin käydä julkista keskustelua saastumisen ja myrkköjen käytön merkityk-

sestä (katsaus siihen on Czeskleba—Dupont 1979). Suomessa nuorehkot tutkijat ja opiskelijat seurasivat tätä keskustelua. Lisäksi Suomessa tapahtui oma ympäristön pilaantumisen, jota ei vielä kovin laajalti tiedostettu, mutta se oli kyllä nähtävissä. Mm. lisääntyvän saastumisen ohella olennainen, nimenomaan luontoon vaikuttava tekijä oli metsätöiden koneistuminen, joka pääsi vauhtiin 50- ja 60-lukujen vaihteessa. Päämääräksi tuli »siirtyminen kaikkialla luontaismetsätaloudesta metsänviljelytalouteen» (Häyrinen 1969, 56).

Tässä tilanteessa suuri osa luonnonsuojeluyhdistyksen aktiivijäsenistä alkoi pitää »perinteisen luonnonsuojelun» linjaa riittämättömänä. Alettiinkin yhä enemmän puhua ympäristönsuojelusta, mikä merkitsi mielenkiinnon kohdistumista ympäristöön kokonaisuudessaan aikaisemman luonnonympäristöön (tai sen tärkeisiin osiin) suuntautumisen sijasta (ks. esim. Järvikoski 1979b, 2—3). Alettiin myös pitää jonkinasteista yhteiskunnallisen kehityksen suunnanmuutosta yhä tärkeämpänä.

Voitaneen sanoa, että suomalainen ympäristöliike — liikkeenä — syntyi 60-luvun lopulla. Aatteellisesti tapahtui muutos perinteisestä luonnonsuojelusta ympäristönsuojeluun saastumis- ja luonnonvarakysymyksineen, toiminnassa voimakas siirtyminen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Organisatorisesti Suomen kehitys poikkesi muista läntisistä teollisuusmaista. Uuden suuntauksen edustajat »valtasivat» luonnonsuojeluyhdistyksen johtokunnan — eivät siis perustaneet omaa yhdistystään, kuten esim. muissa pohjoismaissa.⁶ Kun yhdistyksen hallitus muuttui v. 1967, muuttui myös Suomen Luonto-lehden linja olennaisesti (vrt. esim. »saastanumero» v. 1968). Myös Nuorten Luonto-lehden sisältö muuttui yhteiskunnallisempaan suuntaan: saastuminen nousi siinäkin keskeiseksi aiheeksi (6 artikkelia v. 1969).

Luonnonsuojeluyhdistyksen jäsenmäärä lähti 60-luvun lopulla nousuun, joka on jatkunut 15 vuoden ajan.⁷ Vuonna 1970 jäseniä oli noin 5000.

Yhdistyksen uusi hallitus suuntautui selvästi yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Lähes ensi töikseen se laati vesiensuojeluohjelman, joka jaettiin kansanedustajille. Syyskuussa 1967 järjestettiin Tampereella sosiaalisen luonnonsuojelun päivät, joilla puututtiin virkistyskäyttökysymyksiin. Varsinainen selvä ympäristökiista syntyi elohopeasta. Siinä luonnonsuojeluyhdistys ja erityisesti sen uusi puheenjohtaja *Pekka Nuorteva* näyttelivät keskeistä osaa. Vastapuoli koostui paitsi metyylielohopeaa vesistöihin laskevasta teollisuudesta myös Lääkintöhallituksen ja Työterveyslaitoksen edustajista, jotka vähätelivät elohopean aiheuttamia vaaroja.⁸ »Elohopeasota» johti yhdessä vaiheessa mm. kalastaja *Pentti Linkolan* alullepanemaan, epäonnistuneeseen yritykseen vaihtaa luonnonsuojeluyhdistyksen hallitus (ks. Nuorteva 1976, 119—136). Elohopeakiistan yhteydessä luonnonsuojelu (tai ympäristönsuojelu) tuli näkyvästi yleiseen tietoisuuteen eri tiedotusvälineiden kautta. Luonnonsuojeluyhdistyksen muuttunutta roolia vieroksuttiin eräillä tahoilla; tuolloin ympäristöongelmista puhuminen pyrittiin monesti esim. näkemään aiheettomana ihmisten pe-lotteluna (laaja selostus kiistan vaiheista on Nuorteva 1976).

Luonnonsuojeluyhdistyksen nuorten (ja nuorehkojen) aktiivien piirissä oltiin

ilmeisesti melko yksimielisiä linjanmuutoksen yleissuunnasta ja lisääntyvästä pyrkimyksestä poliittiseen vaikuttamiseen. »Elintasoa on liian kauan nostettu maassamme ajattelematta niitä vaaroja, joita aikamme teknillinen ja taloudellinen kehitys tuo mukanaan. Sen vuoksi luonnonsuojelun on kiireesti iskostettava poliittiseen ajatteluun. Tärkeimmät ratkaisut tehdään eduskunnassa. Luonnonsuojelukysymysten hoitaminen kuuluu kaikkein keskeisempiin kysymyksiin. (...) Tällä hetkellä olemme kansainvälisestä kehityksestä pahasti jäljessä. Esi-merkiksi voimassa oleva luonnonsuojelulaki on vuodelta 1923 ja auttamattomasti vanhentunut. Sen uusiminen on kiireellinen tehtävä ja onneksi jo käynnissä. Samassa yhteydessä Suomenkin olisi korkea aika saada Luonnonhoitovirasto» (Kangas 1969, 46, 47, vrt. esim. Nuorteva 1976, 67—75). Nämä olivat tyypillisiä vaatimuksia. Muilta osin aktiivien kannat saattoivat paljonkin poiketa toisistaan, esim. ympäristöongelmien perimmäistä syytä etsittiin sekä taloudellisesta kasvusta sinänsä (esim. Kangas 1973) että kapitalistisen tuotannon ominaispiirteistä (Haila, Ryyänen & Saraste 1971). Tapahtui sitoutumista poliittisiin puolueisiin, ilmeisesti lähinnä keskustaan ja vasemmistoon.⁹ Ympäristöasioissa näyttikin — epäilemättä suurelta osalta Luonnonsuojeluyhdistyksen ansiosta — tapahtuvan nopeaa etenemistä. Ehkä erityisesti radion ja television mutta myös lehtien ja esim. pamflettikirjallisuuden avulla ympäristökysymyksestä tuli Suomessakin varsin yleinen keskusteluteema. Ekologian opetus kouluissa laajentui. Vuosi 1970 julistettiin Euroopan luonnonsuojeluvuodeksi, komiteat pohtivat ympäristönsuojelun kysymyksiä, Helsingin yliopistoon perustettiin Ympäristönsuojelun professorin oppituoli (johon nimitettiin Pekka Nuorteva) jne. Vaikka ongelmat nähtiinkin vaikeina, oli 70-luvun alussa myös pohjaa melkoiselle optimismille.

Tällainen optimismi saattoi perustua vain ajatteluun, joka ainakin jossakin muodossa hyväksyy luonnon muuttamisen ihmisen toimesta, ihmistä varten. Ehkäpä useimmat aktiivit edustivat 60- ja 70-lukujen vaihteessa jonkinlaista humanistista luonnonsuojelua *Pietarisen* (1982) tekemän jaottelun mukaan, olkoonkin, ettei filosofisista peruskysymyksistä sanottavasti käyty keskustelua. Muutamat, kuten Pentti Linkola, pitivät luontoa paremminkin arvona sinänsä. Linkola ei hyväksynytäkään Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen linjanmuutosta (vrt. elohopeakiista, ks. Nuorteva 1976), vaan katsoi, että olisi tullut vastustaa erityisesti metsätalouden rationalisointia. »Nykyinen metsätalouden rationalisointiohjelma merkitsee (...) sitä, että 70 % maan pinta-alasta menettää lopunkin luonnonmukaisuudestaan...» (Linkola 1969, 111).¹⁰

Linkola oli jo 60-luvun alkupuolella eräissä lehtiartikkeleissa hyökännyt teollisuutta ja tekniikkaa sekä esinekulttuuria ja »nykyaikaista länsimaista elämäntapaa» kohtaan (Linkola 1971, 24—37, 99—105), myöhemmin myös luonnonsuojelun voimattomuutta ja luonnonsuojeluintoilijoiden omakohtaisia elämäntapoja kohtaan¹¹ (mt. 194—209). Kun hänen kirjoituksensa vuonna 1971 julkaistiin kokoelmana, ne saivat yleisesti ottaen varsin kiittävän vastaanoton ja Linkola edelläkävijän maineen sekä luonnonsuojelun »julkikkisen» aseman (Leikola 1982, 60—62).¹²

Taustana Linkolan saamalle hyvinvointiyhteiskunnan toisinajattelijan asemalle erityisesti konservatiivisissa piireissä on hänen elitisminsä ja biologisminsa (ks. Leikola 1982). Hän vastustaa erityisesti laajojen joukkojen hyvinvoinnin nousua — eikä suinkaan harvojen yllisyyksiä — perusteella, että mitä tasaisemmin varallisuus jakaantuu, sen suuremmat ympäristövauriot. Hänen kirjoituksissaan (1979) ammattiyhdistysliike näyttää muodostuvan — elintasovaatimustensa vuoksi — suuremmaksi syylliseksi luonnon tuhoutumiseen kuin konsanaan teollisuus. Tällaisista seikoista Linkola joutui kiistaan eräiden toisten luonnonsuojelijoiden kanssa, jotka ilmeisesti päin vastoin kuin Linkola toivoivat työväestöstä yhteistyökumppania ympäristökysymyksissä (ks. Linkola 1979).

Ilmeisesti Linkolan kirjoituksissa Suomessa ensimmäistä kertaa irtisanouduttiin vallitsevasta kulttuurista luonnonsuojeluun vedoten: »Huomaamme, että nykyaikainen länsimainen kulttuurimuoto on ristiriidassa jokaisen ihmisen tärkeimmän tarpeen kanssa — suoritus, johon ei ilmeisesti yksikään kulttuurimuoto varhemmin ihmiskunnan historiassa ole pystynyt» (mt., 1971, 104). On todennäköistä, että Linkolan kirjoituksilla on ollut vaikutusta myöhemmän »elämäntapakriittisen» suunnan syntyyn.¹³

60-luvun lopussa ja 70-luvun alussa alkoivat Suomessa yleistyä »ruohonjuuritasoniset» ympäristöliikeshinnat, jotka (lähes poikkeuksetta) tähtäsivät jonkin ympäristöä pilaavan hankkeen torjumiseen. Tällainen toiminta sai virikkeensä paikallistasolta ja oli tavallisesti ensimmäisinä vuosina Luonnonsuojeluliitosta (siirtyminen liittomuotoon v. 1971) riippumatonta, mutta Luonnonsuojeluliiton toiminnan aktivoituessa ja jäsenyhdistysten määrän kasvaessa 70-luvulla on käynyt yhä yleisemmäksi, että Luonnonsuojeluliitto on tavalla taikka toisella osapuolena mitä moninlaisimmista liikehännöissä (aktiivisimpia lienee ollut Varsinais-Suomen Luonnonsuojeluyhdistys). Nämä liikehännat kertoivat osaltaan lisääntyvästä kiinnostuksesta ympäristökysymyksiä kohtaan. Samasta asiasta — joskin myös organisaatiomuotoon kehittymisestä — kertoivat Luonnonsuojeluliiton kasvavat jäsenmäärät. Jäsenmäärä voisi nykyisestääänkin kasvaa suuresti, mikäli luotetaan Gallupin tutkimukseen vuodelta 1979: Suomen aikuisväestöstä 18 % pyrki osallistumaan luonnonsuojeluryhmän toimintaan, jos sellainen toimisi paikkakunnalla (ks. Penttilä 1983, 338).

Vaikka koko 70-lukua leimaa selvä trendi ympäristöasioiden merkityksen kasvusta ainakin »kansan» tasolla (myös koulutuksessa, ks. Leinonen ja Ruuhijärvi 1983), jäivät poliittishallinnolliset menetykset lopultakin varsin vähäpätöisiksi. Vuonna 1970 perustettiin valtioneuvoston yhteyteen ympäristön suojelun neuvottelukunta. Samana vuonna perustettiin vesihallitus. 1973 ympäristönsuojelun hallintoa uudistettiin, mutta ympäristöasiat tulivat jaetuiksi sisäasiainministeriön ja maa- ja metsätalousministeriön kesken (ks. Palokangas 1983). Ratkaisut eivät — jälkepäin arvioiden — vieneet asioita juurikaan eteenpäin. Toiveet ympäristölainsäädännön etenemisestä osoittautuivat nekin turhiksi.

Kun saavutukset eivät vastanneet odotuksia, alettiin luonnonsuojelujärjestöjen omaksumaa toimintalinjaa arvostella. »Luonnonsuojelujärjestöjen monet johtavat ympäristönsuojelijat uskovat — tähän käsitykseen ainakin heidän toimintansa perusteella tulee — että pienen eliittiryhmän näppärän taktikoinnin avulla voidaan valtion ja muiden valtakeskusten toimintaa kammata ekologisesti mielekkäämpään suuntaan. Tämä taktikointi ilmenee toisaalta pyrkimyksenä soluttautua valtion, kuntien ja puolueiden byrokratioihin, ja toisaalta haluna luoda 'hyvät suhteet' ympäristöjärjestöjen ja valtakeskusten välille. Käytännössä valtakeskusten kampeamista ei ole juuri tapahtunut, mutta sen sijaan valtakoneistot ovat kampeamassa ympäristöliikettä niiden omille raiteille. Liikkeen ideologiaa ja toimintaa on vesitetty ja näivetetty niin järjestö- kuin (eliitti-)-yksilötasolla» (Tammilehto, kirj. 1978, julk. 1982).

Energiapoliittiseen yhdistykseen (EVY, per. 1977) oli jo tullut mukaan ympäristöliikkeen uusia radikaaleja voimia. Vuosikymmenen lopulla tyytymättömyys oli edennyt niin pitkälle, että haluttiin käyttää (Suomen ympäristöliikkeen kannalta) uusia keinoja huomion kiinnittämiseksi ympäristöasioihin. Kohteen valinta ei ollut pitkään aikaan varma, mutta Koijärven tilanteen kehittyessä siitä tuli itsestään selvästi toiminnan kohde.

Ympäristökysymyksestä elämäntavan kritiikkiin

Koijärvi-liike ei kohdistanut huomiotaan yksinomaan ympäristöasioihin, vaan sen aatemaailmassa olivat tärkeällä sijalla kulutusyhteiskunnassa kritiikki ja kansainvälinen solidaarisuus — kaikki nämä tietenkin toisiinsa kytkeytyneinä. Yhdistyspohjaisesta toiminnasta liikkeen erotti myös kansalaistottelemattomuuden hyväksyminen, kunhan käytettävät keinot pysyivät väkivallattomina. Vaikka toiminnan kohteena oli pieni lintujärvi, oli toiminnan kauaskantoisimpana tavoitteena elämäntapakriittisen ympäristöajattelun läpilyöminen julkisessa keskustelussa. (Järvikoski & Kylämäki 1982: jäsenistöstä ja saadusta kannatuksesta ks. Järvikoski 1981). Tavoite saavutettiin ainakin osittain.

Koijärvi-liikkeen synnyn ja vaikutusten myötä voidaan puhua ympäristöliikkeen uudesta vaiheesta Suomessa. Sen ja eräiden muiden liikehdintöjen ansiosta ympäristökysymykset nousivat Suomessa poliittiselle areenalle niin, että vakiintuneet puolueet ryhtyivät kilpailemaan ympäristöliikkeen kannattajista ja ainakin aiempaa enemmän myös kiinnittämään huomiota ympäristökysymyksiin omassa toiminnassaan: tästä on tulosta ympäristöministeriö (1983). Puolueiden tietty aktivoituminen ei kuitenkaan estänyt »vihreiden» tuloa eduskuntapolitiikkaan.

Ympäristökysymyksen käsittely julkisuudessa »yhteiskunnallistui» 70-luvun lopulla ja 80-luvun alkupuolella ainakin jonkin verran, joskin eduskunnassa tärkein keskustelu rajoittui paljolti hallinnon kehittämiseen. Luonnon-tieteilijöiden vallitseva asema keskustelussa heikkeni.¹⁴ Ympäristökysymys nousi voimakkaasti esille sellaisissakin liikkeissä, joiden keskeinen teema se

ei ollut (ainakin naisliikkeessä, vrt. Jallinoja 1983, 228—229). »Elämäntapakritiikin» merkeissä käyty keskustelu oli (ja on edelleen) suurelta osalta epätaisaista ja jäsentymätöntä (ks. esim. Kompostin, Näköpiirin ja Suomi-lehden numeroita. Mainituista vain Suomi-lehti ilmestyy edelleen).

Vihreiden osallistumiseen eduskuntavaaleihin 1983 vaikutti ilmeisesti ratkaisevasti vuonna 1982 tehty mielipidetiedustelu, joka lupaili vihreille joka viidennen äänestäjän ja jonka mukaan 15 % vastaajista piti vihreää puoluetta erittäin tarpeellisena. Etenkin monet nuorehkot aktiivit ympäristöliikkeessä suhtautuivat epäillen vaaleihin menoon. Varsin suuri osa (kolmen vaalipiirin) ehdokkaista olikin jo keski-ikään ehtineitä toimihenkilöitä. Koijärvi-liikkeen kärkihahmoista lähinnä entiset liberaalit menivät vaalityöhön, muut jäivät toimimaan ja kehittämään uusia toimintamuotoja Ympäristökeskuksessa, EVY:ssä, HYY:ssa, rauhanliikkeessä jne.

Vihreiden pikaisesti tekemä vaalilehdykkä edustaa jonkinlaista käytännönläheistä elämäntapakritiikkiä. Ohjelmakysymysten ja organisaatiomuotojen kehittäminen (esim. länsisaksalaisen esikuvan (?) malliin) ei vaalien jälkeen ole juuri edennyt; organisoitumisen tarpeestakin on kannattajajoukossa suurta erimielisyyttä. Vihreiden ongelmia on pyritty tuomaan julkisuudessa paljon esiin puolueiden, lehdistön ja myös esim. EVA:n toimesta (HS:n pakina 18. 11. 1983, vrt. myös EVA-raportti 1982). Vaalimenestyksen kannalta vihreillä ei ole tällä hetkellä ongelmia, koska kannatus mielipidetiedustelujen mukaan on selvästi noussut, mutta yhteiskunnallisen vaikuttamisen voimistumiselle nykytilanne tuskin on suotuisa.

Vihreiden suhteet ja yhteydet Luonnonsuojeluliittoon ovat varmasti hyvät. Toisaalta on selvää — kuten edelläkin jo käy ilmi — etteivät vihreät ole itse-oikeutettuja ympäristönsuojelun edustajia esim. parlamentissa. Luonnonsuojeluliiton hallitus teki syksyllä 1982 päätöksen »erillisen ympäristöpuolueen» perustamista vastaan, asiasta keskusteltiin laajemminkin yhteyksissä. »Liiton päätös perustuu tietoiseen valintaan, minkä mukaan Luonnonsuojeluliitto on 'luonnon etujärjestö', jonka on kyettävä laajaan yhteistyöhön kaikkien poliittisten ryhmittymien kanssa. Mikään muukaan etujärjestö ei ole katsonut aiheelliseksi järjestäytyä puolueeksi tai muuksi erilliseksi liikkeeksi (...) (K)aikien eduskuntaryhmien piirissä on henkilöitä, jotka ovat valmiita ajamaan liiton esiinnostamia tavoitteita. (...) Useampi kymmenen tai toistasataa kansanedustajaa ympäristönsuojelun puolesta on parempi vaihtoehto kuin vain muutama. Jotta yhteydet eri tahoille säilyisivät jatkossakin hyvinä, liitto ei voi järjestönä ryhtyä toimimaan vain yhden liikkeen tai puolueen vaaliorganisaationa» (Joutsamo 1983).

Jos käytetään liike-sanaa laajassa ja väljässä merkityksessä (vrt. esim. Touraine 1981), voi ympäristöliikkeen katsoa koostuvan paitsi Luonnonsuojeluliitosta ja eri yhdistyksistä, vihreistä ym. »vaihtoehtoaktiiveista» myös esim. puolueissa ja ruohonjuuritasolla toimivista aktiiveista. Näin ymmärretyllä ympäristöliikkeellä tulee varmasti olemaan »menestystä ja vaikutusvaltaa»; toinen kysymys on, tulevatko monet saavutukset liian myöhään.

VIITTEET

¹ Nordenskiöldin ehdotusta kannatti v. 1881 mm. Anton Blomqvist, kymmenen vuotta myöhemmin R. Hult ja Maantieteellinen yhdistys, 1898 J. P. Norrlin ja 1903 Suomen metsänhoitoyhdistys (Palmén 1905, 146; Linkola 1941, 8—9). Keskustelu eteni siis verkkaisesti.

² Tässä Kalliola oli noin 30 vuotta aikaansa edellä.

³ Esim. toisen luonnonsuojeluyhdistyksen aktiivin Niilo Söyringin kirjoitus (1943) liikkuu pääosin samoilla linjoilla.

⁴ Osittain tämä erittelemättömyys voi tietysti olla taktista, koska pieni yhdistys ei halunnut voimakkaita vihollisia.

⁵ Kalliolalta on tosin löydettävissä seuraava protesti Lokan tekojärveä vastaan: »Sompio on uhrattava sähkövoiman saamiseksi. Niin ovat insinöörit ja yhteiskunta päättäneet. Mitäpä siihen on sompiolaisella sanomista. Nykyisessä maailmassa on enemmistö aina oikeassa. Kovaa ja taipumatonta valta- ja voimapolitiikkaa joka taholla ja renkinä kaikkivoipa tekniikka» (mt., 189).

⁶ Helsinkiin tosin perustettiin Miljööpoliittinen yhdistys, jonka merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi.

⁷ Tällä hetkellä Luonnonsuojeluliitossa on noin 30 000 jäsentä.

⁸ Kysymys oli paikoitellen arvovaltakiistasta, jossa biologit nähtiin tunkeilijoina lääkäreiden perinteisesti hallitsemalla, ihmisten terveyteen liittyvällä kentällä. Osoittautui kuitenkin, että tässä tapauksessa luonnonsuojelijoiden hallussa oleva ja jatkuvasti (esim. Japanista ja Ruotsista) hankkima tutkimustieto oli parhaiten ajan tasalla.

⁹ Poliittisesta jakautumasta ei liene mistään saatavissa luotettavia tietoja, joten tämä arvio perustuu ehkä liiaksikin muutamien näkyvien hahmojen kannanottoihin.

¹⁰ Pohjana tälle toteamukselle toimii seuraava: »(V)iheralueista sanan vaatimatommassa mielessä meillä Suomessa ei ole eikä näkyvässä olevan kehityksen jälkeenkään tule olemaan puutetta missään, ei edes suurimpien kaupunkien lähituntumassa: jonkinlaista metsäpohjaa, tienvarsitalousmetsää tulee kaukaiseen tulevaisuuteen olemaan yli 50 % pinta-alasta jokaisessa läänissä. Luonnonystävän ja tosi retkeilijän maailma sen sijaan seisoo tai kaatuu sellaisten abstraktien käsitteiden mukana kuin rauha, koskemattomuus, yksinäisyys, illuusio nykyaikaisen tekniikan kaukaisuudesta. Retkeilijä, joka sukeltaa päiväksi suurille saloille, kestää varmasti esi-isien vanhat marjapolut, ruuhan erämaalammen rannassa, vieläpä kirveen ja sahan jäljet siellä täällä ja hevosvetoisen tukkikuorman hienotunteisen kapean uran pitkin korpinotkoa. Mutta nykyaikaisen konesavotan kokonaisvaltaisesti tuhoama maisema, murskattuine taimistoineen, tuhkatieheine leveine telaketjujen urineen ja tuhansine kolhittuine ja louhittuine puunkylkineen on taatusti liikaa vahvaerimoisimmallekin. Ja kun sora-päälysteisten metsäautoteiden verkosto levittäytyy puolen kilometrin välein entisiin takamaihin, silloin todellisen retkeilyn ja luonnonsuojelun peli on pelattu loppuun: Luonnonsuojeluyhdistys ja retkeilyjärjestöt voivat viimeisessä kokouksessaan päättää toiminnan lopettamisesta ja varojensa luovuttamisesta vaikkapa Punaiselle Ristille tai Syöpäsäätiölle» (Linkola 1969, 110—111).

¹¹ »Luonnonsuojelu — linnunpönttöjen ripustelua alastomiin hoitopuistoihin, joista tuulet ovat puhaltaneet pois kaiken elämän, yksinäisiä rauhoitettuja tienvarsimäntyjä, jotka seuraavassa pikatien oikaisussa heti pakkolunastetaan ja kaadetaan. Mitättömän pienten maisemasirpaleiden pelastelua, muutaman hehtaarin 'näytteitä alkuperäisestä luonnosta' — muutamaksi vuodeksi, kunnes 'tuottamaton tuottavaksi' — hyökyaalto nielaisee nekin. Kaikki tämä varoen visusti järkyttämästä hyvinvointiyhteiskunnan perusteita» (mt., 194—195).

¹² Lehtien mielenkiintoa herätti tietysti myös Linkolan jo 50-luvun lopulla tekemä ratkaisu ryhtyä kalastajaksi.

¹³ Linkola mm. esitelmöi Luonto-Liiton tilaisuuksissa, joten hän on saattanut antaa virikkeitä hyvinkin monille myöhemmille aktiiveille. Kirjoituksissa häneen ei kylläkään viittailla, mikä on ymmärrettävää, koska Linkolan tekstit ovat enemmän herätteellisiä kuin analyttisiä. Suomi-lehden (11/83) pääkirjoituksessa Pekka Haavisto kyläkin puhuu Matti Kuusesta, joka kirjoittajan muistin mukaan on puhunut Pentti Linkolasta.

¹⁴ 60-luvun lopulla alkaneelle ympäristökeskustelulle oli Länsi-Euroopassa laajeminkin ominaista luonnontieteilijöiden keskeinen asema puheenvuorojen käyttäjinä ainakin 70-luvun puoliväliin. Tästä aiheutui usein melkoista yhteiskunnallista naiiviutta (Mehte 1981, 229—247).

KIRJALLISUUS

- Commoner, Barry: *Ympyrä sulkeutuu*, suom. J. Leskinen. Gummerus, Jyväskylä 1972.
- Czeskleba-Dupont, R.: Was man unbedingt kennen sollte, um die Grünen zu verstehen — Ökologische Kritik 1962—1976. *Das Argument* 118, 1979, 861—872.
- EVA-raportti: Onko meillä malttia uudistua. Helsinki 1982.
- Gärtner, E.: *Arbeiterklasse und Ökologie*. VMB., Frankfurt am Main 1979.
- Haila, Y., Ryynänen, T. & Saraste, M.: *Ei vettä rantaa rakkaampaa*. Puunjalostusteollisuus vesistöjemme pilaajana. W+G, Tapiola 1971.
- Häyrinen, U.: Metsäammattimies — panssaroitu tuhoajako? J. Pakkanen (toim.), *Minne kukat kadonneet*. Tammi, Helsinki 1969, 54—66.
- Jallinoja, Riitta: *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet*. WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1983.
- Joutsamo, Esko: Lohtajalle, Mäkiselle ja muillekin vihreille. *Luonnonsuojeluväki* 8 (1983): 2, 8.
- Järvikoski, Timo: Vesien säännöstely ja paikallisyhteisö. *Turun yliopisto, sosiologian tutkimuksia B* 9, 1979 a.
- Järvikoski, Timo: Ympäristömuutokset ja sosiaaliset liikkeet. *Turun yliopisto, sosiologia tutkimuksia* 95, 1979 b.
- Järvikoski, Timo: Alternative movements in Finland: the case of Koijärvi. *Acta Sociologica* 24 (1981): 4, 313—320.
- Järvikoski, T. & Kankaanpää, A.: Suomen voimatalouden yhteiskunnallista tarkastelua. *Vaasan kauppa- ja korkeakoulun julkaisuja, tutkimuksia* 38, 1976.
- Järvikoski, T. & Kylämäki, J.: Koijärvi-liikkeen synnystä ja ideologiasta. *Sosiologia* 19 (1982): 3, 15—20.
- Kalliola, R.: Luonnonsuojelusta ja sen tehtävistä. *Suomen Luonto*, vuosikirja 1941, 15—20.
- Kalliola, R.: *Luonto sydämellä*. Kirjoitelmia ja puheita 1930—1977. WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1978.
- Kangas, I.: Saasta Suomeni maa. J. Pakkanen (toim.), *Minne kukat kadonneet*. Tammi, Helsinki 1969, 44—53.
- Kangas, I.: Taloudellinen kasvu vai tasapaino. E. Paloheimo (toim.), *Ympäristönsuunnittelun kysymyksiä*. Otava, Keuruu 1973, 38—48.
- Kylämäki, J., Järvikoski, T., Haavio, A. & Kankaanpää, A.: »Imatra, vallaton hurjapä» Sosiologinen tutkimus Imatrankosken valjastamisesta. *Turun yliopisto, sosiologia tutkimuksia* 99, 1980.
- Leikola, A.: Ylösalaisen totuuden peili: Pentti Linkola. I. Heiskanen & D. Steinbock (toim.), *Isänmaan tietäjät & hoitajat*. Gummerus, Jyväskylä 1982, 58—72.

- Leinonen, M. & Ruuhijärvi, R.: Ympäristökasvatus, -koulutus ja -valistus. R. Ruuhijärvi & U. Häyrinen (toim.), *Ympäristönsuojelu I. Ympäristön pilaantuminen ja hoito*. Kirjayhtymä, Tampere 1983, 323—328.
- Linkola, K.: Luonnonsuojelumme kehityksestä. *Suomen Luonto*, vuosikirja 1941, 7—13.
- Linkola, P.: *Unelmat paremmasta maailmasta*. WSOY, Porvoo 1971.
- Linkola, P.: Minkä tähden? J. Pakkanen (toim.), *Minne kukat kadonneet*. Tammi, Helsinki 1969, 106—123.
- Linkola, P.: *Toisinajattelijan päiväkirjasta*. WSOY, Juva 1979.
- Mehte, Wolfgang: *Ökologie und Marxismus*. SOAK, Hannover 1981.
- Mikola, P.: Neljännesvuosisata luonnonsuojelutyötä. *Suomen Luonto* 22 (1963): 2, 60—64.
- Nuorteva, P.: *Elohopea Suomen luonnossa ja hallintokoneistossa*. WSOY, Porvoo 1976.
- Nurminen, A.: Suomen Luonnonsuojeluyhdistys ry:n jäsenistö. *Suomen Luonto* 22 (1963): 2, 44—45.
- Palmén, J. A.: Luonnon muistomerkkien suojelemisesta. *Luonnon ystävä* 9 (1905): 6—7, 12—22.
- Palokangas, R.: Ympäristönsuojelun hallinto. R. Ruuhijärvi & U. Häyrinen (toim.): *Ympäristönsuojelu I. Ympäristön pilaantuminen ja hoito*. Kirjayhtymä, Tampere 1983, 29—48.
- Palmgren, R.: *Luonnonsuojelu ja kulttuuri I—II*. Otava, Helsinki 1922.
- Penttilä, H.: Vapaaehtoinen ympäristönsuojelutyö. R. Ruuhijärvi & U. Häyrinen (toim.), *Ympäristönsuojelu I. Ympäristön pilaantuminen ja hoito*. Kirjayhtymä, Tampere 1983, 337—341.
- Pietarinen, J.: Millainen luontoon kohdistuva toiminta on oikeutettua? *Helsingin Sanomat*, alakerta 12. 5. 1982.
- Salovaara, H.: Luonnon ja sen muistomerkkien suojeluksesta. *Kotiseutututkimuksen opas I*, Otava, Helsinki 1914, 185—189.
- Söyrinki, N.: Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen perustaminen ja ensimmäiset toimivuodet. *Suomen Luonto*, vuosikirja 1941, 71—76.
- Söyrinki, N.: Luonnonsuojelu kansallisena kulttuuritehtävänä. *Suomen Luonto*, vuosikirja 1943, 7—19.
- Söyrinki, N.: Kertomus Suomen Luonnonsuojeluyhdistyksen toiminnasta 1945. *Suomen Luonto*, vuosikirja 1946, 93—96.
- Tammilehto, O.: *Ekofilosofia, ympäristö ja ydinvoima*. Ympäristökeskus, Helsinki 1982.
- Touraine, Alain: *The Voice and the Eye. An analysis of social movements*. Cambridge University Press, Cambridge, Mass, 1981.